

ІСТОРІЯ ЯЛИНКОВОЇ ІГРАШКИ

Коли починаєш досліджувати історію якого-небудь предмета, то рано чи пізно приходиш до висновку, що в цьому житті немає нічого випадкового, мабуть, це має своє пояснення. Придивившись уважно до тих речей, якими щороку прикрашають новорічну ялинку, а саме ялинкових іграшок, розумієш, що у створенні їх беруть участь різні майстри, художники. Речі, які народилися в труді, у яких користь не-

від'ємна від краси, речі, які мають певний силует, пропорції, гармонійне забарвлення, інші естетичні вартості. Чи ж можна назвати ялинкові іграшки художніми прикрасами?

Найціннішими ялинковими прикрасами «гурмани» вважають антикварні прикраси, які, до речі, набувають зараз популярності. В Україні хочі можуть придбати іграшки свого дитинства або і молодості своїх батьків у спеціалізованих салонах та антикварних крамничках. А унікальні експонати - найбільш цінні для колекціонерів через свою рідкісність - іграшки, виготовлені у часи Другої Світової війни, - це розмальовані жерстяні звірі. Є на полицях магазинів різні фігурки, проте, дивлячись на новорічну старовинну іграшку, експерт одразу визначає, до якого періоду вона належить: усе, що наша країна пережила за цей час, знайшло своє відображення у ялинкових прикрасах. У старих іграшках живе тепло рук майстра-склодува і казкового художника. Сьогодні такі прикраси знову в моді. Отже, відбувається загадкове перевтілення звичайних корисних речей в мистецький твір? І ці речі «живуть» у наших домівках на антресолях, балконах від року до року, зберігаючи чари Новорічних свят. То чи не заслуговують вони на те, щоб продовжити своє «життя» в музеї?

Попри те, що в Україні є багато різноманітних музеїв, за останні роки в країні за ініціативи громадян розгортається широкий рух за створення вернісажів, виставок, шкільних та інших так званих народних музеїв. Так, наприклад за активної допомоги городян, працівниками Діпропетровського історичного музею зібрані сотні ялинкових прикрас, новорічних листівок різних часів. Подібної колекції, яка своєрідно відображає культуру та історію нашої країни, як стверджують фахівці, поки що немає в жодному музеї України. (Нині найбільші музейні зібрання новорічних іграшок - більш ніж 2 тис. експонатів - знаходяться у Олонецькому національному музеї, в Карелії). Багато новорічних іграшок не представляють великої художньої цінності. Проте, учені вважають,

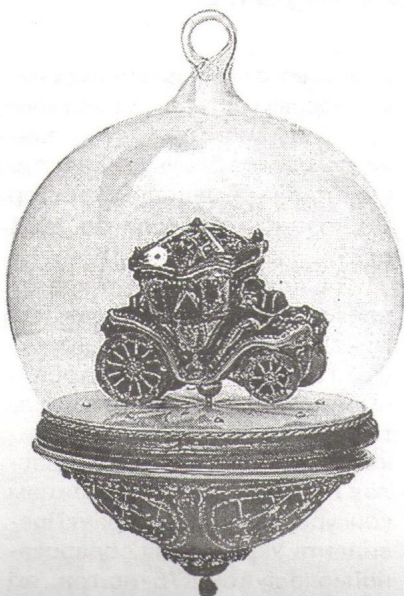
що ці дорогі серцю атрибути кращого свята в році несуть масу інформації, за допомогою якої можна простежити всю історію країни. Улюблені всіма, вони абсолютно беззахисні: кожний наступний Новий рік будь яка з тендітних штучок може не пережити. Бо все, що виготовлене з тканин, паперу, вати, скла, дерева, погано зберігається - гине у вогні, ушкоджується вологою. У результаті багато іграшок, які пам'ятають теперішні батьки, бабусі, дідусі зникли: розбилися, подарувалися, опинилися в приватних колекціях.

Скільки ж років ялинковій іграшці? Чому новорічну ялинку здавна прикрашають справжніми мандаринами, яблуками та іншими смачними речами?

Що символізують прикраси? І чому головною ялинковою іграшкою вважаються саме кульки? На ці та багато інших питань знайдуть відповіді відвідувачі відтепер постійно діючої виставки Різдвяної і новорічної іграшки, яка відкрилася на Івано-Франківщині у складі туристично-мистецького комплексу «Маєток Святого Миколая».

У кожного предмета завжди існує зв'язок зі світом. Адже предмети, речі, як і ми, мають корінь і велику кількість «родичів». Кожен предмет, кожна річ має прототип. Так і зелені красуні, привертаючи до себе загальну увагу, уособлюють райське дерево, а прикраси на них символізують біблійні яблука, одне з яких наша прародичка Єва так необачно запропонувала посмакувати Адамові. Коріння торжеств, пов'язаних із радісними клопотами, а саме придбанням, прикрашанням новорічної ялинки, вростає у сиву давнину, сягаючи біблійних часів.

Якщо знову поглибитися у давнину, то первісно пращури поклонялися духу лісу, який жив у дереві. Щоб умилювати його, народи вішали на гілки дерев дари (символи родючості та сонця). Ще до прийняття християнства слов'яни, наприклад, розвішували плошки з горючим маслом на гілках вишневого дерева. А у германських племен існувала повага до ялинки як символу перемоги над смертю і засобу для захисту домашнього

вогнища від злих духів. Оскільки тільки ялинка залишається у зимові холоди зеленою, у країнах північної півкулі новорічним деревом вибрали саме її. Зелена та й зелена, але як бути з квітами яблунь і вишень та їх плодами. І стали люди підвішувати на гілках «безплідної» ялинки фрукти та іграшки, які імітують круглі плоди і вогники – символи сонця.

У XIV столітті початок року німці перенесли на Різдво, проте звичай прикрашення ялинки перейшов на це свято у XVI ст. Існує думка, що вперше прикрасив різдвяну ялинку Мартін Лютер. Напередодні Різдва 1500 року, він приніс красуню в дім, і, як нагадування про Віфлеємську зірку, запалив на ялинці свічки. Пізніше на верхівці ялини стали розміщувати зірку, а свічок ставили рівно дванадцять – чи то по кількості місяців у році, чи то по кількості апостолів. Поряд з яблуками, горіхами, пряниками, печивом на гілках висіли фігурки янголів і пастухів. У XVII столітті прикраси різдвяної ялинки, в основному, були їстівними. Літопис тих часів свідчить, що прикрашали різдвяне дерево не тільки солодощами, гірляндами з родзинок, кренделів, а й паперовими трояндами та іншими квітами.

Наприкінці XVIII століття у тій же Німеччині з'явилися перші скляні іграшки. Легенда пов'язує спробу створити штучні подоби фрукта (скляні ялинкові кульки) з цілком конкретним роком, коли в країні не вродили яблука, а отже вішати на ялинки було нічого. Щоб за цих умов не порушувати традицію, німці знайшли заміник яблукам — їх символи, скляні кулі.

Перші ялинки в Росії з'явилися у XVIII столітті в будинках петербурзьких німців. Цей звичай у них перейняла столиця знать, а вже в середині XIX століття святкове дерево стало неймовірно популярним. На рубежі XIX–XX століть ялинки почали прикрашати з певним шиком. Улюбленими й численними ялинковими прикрасами протягом багатьох років були іграшки-насолоти – шишки і бурульки, зайчики і білочки, які випікали з тіста й обертали в золоту, срібну й кольорову фольгу. Вітчизняні виробники – місцеві кустарі в невеликих артілях теж виготовляли в той час ялинкові іграшки, проте тільки з паперу, тканини,

вати, пап'є-маше. Особливою прикрасою ялинок залишалися маленькі свічі.

Спочатку в Росії продавалися німецькі іграшки. Тільки після Першої Світової війни почали відкриватися місцеві підприємства, які виробляли скляні кулі. Але розвитку вони не набули у зв'язку з відомими подіями. Радянська влада оголосила ялинку шкідливим пережитком. День Різдва став Днем індустріалізації! Антирелігійна кампанія, яка розгорнулася у 1927 році, Різдво заборонила, а тому і на ялинки ввели «табу». І тільки з середини 30-х років минулого століття більшовики вирішили, що ритуал прикрашення різдвяного дерева можна трактувати як підготовку до новорічного свята без християнських «натяків». 28 грудня 1935 р. в газеті «Правда» була опублікована стаття П.Постишева «Давайте організуємо до Нового року дітям гарну ялинку». І довгоочікуване дерево знову наповнило своїм ароматом кожний міський будинок. Свято Нового року було реабілітоване, але при цьому з нього вилучили релігійні мотиви, а давній традиції надали одіозно-ідеологічного характеру. Що не могло не позначитися й на ялинкових іграшках, де стала домінувати офіційна атрибутика у вигляді зірок, серпів із молотами, ракет, дирижаблів з обов'язковою радянською символікою.

В радянських артілях відновився випуск іграшок: вручну з вати, пап'є-маше «ліпили» чоловічків - Дідів Морозів, парашутистів, дам і дітей - учасників перших довоєнних свят, ретельно прорисовуючи всі риси особи. Скляні іграшки одержали «зелену вулицю», посівши певне місце в арсеналі ідеологічної зброї. Зі скла почали видувати іграшки з написом «СРСР».

Розробкою радянських ялинкових прикрас і їх асортиментом ще перед війною зайнявся в Москві Інститут іграшок. В 40-і роки новорічні ялинки в усій країні прикрасилися червоними зірками, танками, літаками, парашутистами і навіть портретами Сталіна і членів політбюро.

Продовжувався випуск ялинкових іграшок і під час Великої Вітчизняної війни. Проте, асортимент був обмежений, та й особливою яскравістю вони не відрізнялися. Для прикрас ялинок використали дешеві

картонні фігурки циркових і казкових тварин. Але навіть у самі важкі роки ритуал одягання ялинки нехай у саморобне, найчастіше незграбне вбрання, обов'язково дотримувався - як свого роду гарантія здоров'я і щастя, можливості повернення до нормального, мирного життя, як ключ до виконання одного на всіх бажання - перемоги.

Після Вітчизняної війни іграшки стали більше виразними. В 1949 році до 150-річчя від дня народження О.С.Пушкіна були випущені іграшки із зображенням персонажів казок поета. Радянські ялинки збагатилися цілим набором казкових персонажів — золотими рибками, богатирями, русалками, хатинками на курячих ніжках.

На початку 50-х років, у період недоліку продуктів, виготовлялося з вати багато «їстівних» іграшок: всіляких ягід, овочів, фруктів. На ялинці оселилися

казкові герої: Червона Шапочка, Айболит, забавні звірята, птахи, і як символ демографічного вибуху - лелеки. Не пройшла безслідно і «кукурудзяна епопея» за часів М. Хрущова, коли на ялинових гілках «виросли» качани. Проте, неодмінною прикрасою ялинки були скляні намиста.

Грандіозна подія початку 60-х - освоєння людиною космічного простору знайшло відбиття в ялинкових іграшках: з'явилися ракети, супутники, космонавти, зірки.

Пізніше з'явилися зразки так званого «дачного буму». У 70-х гарні ялинкові прикраси, як і все інше, стали дефіцитом. Те, що випускала вітчизняна промисловість, стало приймати усе більше спрощені форми і одержувати штамповані обличчя.

У 80-і роки іграшки здобувають абстрактну форму: найчастіше дитині доводилося напружувати фантазію, щоб визначити, що ж за звір, застільки обтічної форми, з'явився на ялинці?

У 90-і роки випускаються кулі з переводними зображеннями тварин - символів року (відбиття моди на різного роду гороскопи). З'являються ялинкові іграшки у вигляді шоколадних фігурок.

Початок 21-го століття - майже повна іноземна інтервенція великою кількістю імпортованої ялинкової продукції не дуже високої якості. Щороку мода на новорічні прикраси змінюється. І вітчизняні атрибути нового року все важче відрізнити від закордонних. Вишукані українські іграшки стають престижними: вітчизняні фабрики випускають фігурну іграшку, дивні кулі з ручним розписом, копіюють старі іграшки на прищипці.

Ну повинні ж ми чимось відрізнитися від китайських складувів! Клавдіївську фабрику ялинкових прикрас було відкрито у 1946 році. На підприємстві, яке займало величезні площі, працювало більш як півтисячі чоловік, а виготовлені ялинкові іграшки розсилали по всьому Союзу вагонними партіями. У 90-х роках великі масштаби фабрики спричинили труднощі, втрапивши величезний ринок збуту на території СРСР, фабрика тривалий час ледве животіла. Виробництво ожило після того, як підприємство стало складовою частиною ВАТ «Галімпекс».

На Клавдіївській фабриці не

використовують ні пластмаси, ні інших «замінників». У хід ідуть лише натуральні матеріали. Виробництво невибагливих іграшок зі скла — досить складне і трудомістке. Щоб на ялинці з'явилася гарна іграшка у вигляді кулі чи дзвіночка, вона повинна пройти процес видування, сріблення, фарбування, розмальовування. А для досягнення краси й оригінальності всі ці процеси, за невеликим винятком, ось уже півстоліття здійснюються вручну. І навіть не збираються доручати виробництво «автомату»: побоюються, що іграшки тоді втратять свою ексклюзивність. Зі скла і подиху — так народ-

жується майбутня ялинкова іграшка. Користуючись газовими горілками, кілька десятків складувів видують із розплавленого скла заготовки майбутніх іграшок. Зі скляних трубок жінки-склодуви вручну видують з них легкі й тонкі кулі: одну таку кульку «надихають» за 2 хвилини. Без уродженого художнього хисту й гарного окоміру тут не обійтися. Далі скляні кульки вручну сріблять із середини, потім фарбують ззовні в різні барви. І нарешті — розпис новорічних іграшок. Цех художнього оформлення ялинкових іграшок є обличчям фабрики, її естетичною візитною картою. Особливо обдаровані художники - робітничі, котрі мають художню освіту або природний хист до малювання, пензлями вимальовують все, що забажає замовник: від зимових узорів — до логотипів організацій та політичних партій. За день через руки кожної проходить від 50-ти до 300 іграшок — залежно від складності.

Побувавши на фабриці, протримавши в руках щойно ство-

рену, ще теплу клавдіївську іграшку, можна переконатися в тому, що її якість — серйозний аргумент.

До безперечних лідерів не тільки України, а й усієї Європи належить львівська фабрика ялинкових прикрас «Галімпекс». 95 відсотків продукції фабрики йде на експорт. Іграшки й справді вражають, і, перш за все, високою ціною, яка прямо пропорційна якості новорічної іграшки. Вироби славляться губною видувкою та ручним розписом, а це найбільше цінується у світі. «Галімпекс» є, до певної міри, законодавицею моди на новорічні іграшки. Побито рекорд щодо найбільшого діаметра кулі - тепер продається іграшка «завтовшки» 18 сантиметрів. Застосовуються нові присипки: близько десятка кольорів (колись були лише «золота» та «срібна» гами).

Вражають і нові засоби оздоблення - кульки прикрашають стразами, камінчиками та бісером.

Сьогодні фахівці відзначають популярність українських, гучульських орнаментів, така собі «іграшка у вишиванці». Це мода на національні - фолькові - мотиви в новорічних іграшках. Виглядає це дуже стильно і незвично - така собі справжня українська ялиночка.

Вже більш ніж 50 років існує одне з найбільших в Україні спеціалізованих підприємств з випуску новорічних іграшок та штучних ялинок - Тербовлянська фабрика ялинкових прикрас, що на Тернопільщині. Зараз в асортименті підприємства понад 300 найменувань. На фабриці із скляних трубок різних розмірів на газових пальниках ялинкові прикраси майстри-склодуви видують не тільки вручну, а й на півавтоматах. Це дозволяє урізноманітнити асортимент і зробити окрім кулек, дзвоників, підвісок, нові форми - лісових звірят, казкових персонажів. Популярними протягом багатьох років залишаються матові кульки. А найбільшим попитом користуються скляні іграшки, на поверхню яких нанесені дзеркальні світло відбиваючі покриття. На виробництві поруч із ручним розмальовуванням іграшок застосовується новий механізований метод — тамподрук. У ванночки спеціальної машини заливають фарбу. Механізм вмиює кліше-тампон із малюнком у фарбу і «штампує» її на іграшку. Звісно,

це дешевший варіант, а ніж ручні розмальовки. Традиційно гарними серед продукції фабрики є сувенірні кулі зі знаками Зодіаку.

У листопаді 2004 року народилася ідея виготовлення ялинкових прикрас із логотипом "Так! Ющенко". Працівниками фабрики було виготовлено партію новорічних іграшок із "революційним" помаранчевим логотипом. Нова продукція розійшлася просто миттєво: деякі підприємці забирали її прямо із фабрики. До Новорічних свят випустили тільки дуже обмежену партію "ющенківських" новорічних іграшок. Тож якщо у вашій домівці є ялинкова прикраса із логотипом "Так! Ющенко", бережіть її. Адже це сьогодні — унікальна річ, яку ви не придбаєте більше ніде й ніколи. За ці роки багато чого змінилося в нашій державі (принаймні червону зірку на вершечок новорічного дерева вже мало хто мостить, а гірлянди паперових прапорців з малюнками, в які, наче у спіднички, були одягнені ялинки, мало у кого збереглися). Як і все на світі, міняються з роками і ялинкові іграшки, але традиція прикрашати ялинку залишилася тією ж. Є щось зворушливе і таємниче у тому, як традиційно прикрашають діти з батьками перед Новим роком

лісову красуню, - стандартні скляні шишки, кульки, верхівка на маківці ялинки, купа «дощику» і як обов'язковий елемент «декору» - «фрагменти» вати на гілках. Завершує святковий ансамбль, звісно, пара Діда Мороза та Снігуроньки. Ну, звикли ми до «стандартного» оформлення новорічних дерев. Зараз сучасна ялинка дуже стильно виглядає, прикрашена кульками, щоправда, з різними відтінками. Модними є червоно-зелена гама кольорів іграшок із додаванням золота. Наймодніші матеріали, з яких виготовляють новорічний декор, - скло, кришталь, сухофрукти. Щоправда, є речі й незмінні - фахівці радять, аби на новорічному дереві були різдвяні символи - зірки, бурульки і - обов'язково - якщо не свічки, то традиційні ліхтарики, гірлянди. Аби зробити новорічне дерево модним, зовсім не обов'язково витрачати купу грошей. Гарно оздобити оселю можна за допомогою композицій з гілочок сосни, блакитної ялини, дубовика, із яскравими стразами та скля-

ними кульками, гірляндами, підвісками. Ті, кому ялинку поставити ніде, можуть виготовити оригінальну гірляндку власноруч: нанизавши на хвойні гілочки сухі фрукти - курагу, чорнослив, а також намисто - і ваша оселя прибрана, чи то зробити оберег з дерев'яних паличок, соломи, моху, який замінить стандартну ялинку. А ось «дощику» та пухнастим «боа» місце в шафі: стилісти радять краще почепити на ялинку яскраві кольорові стрічки, скляне намисто, дзвіночки, всілякі «подарунки» - красиво упаковані коробочки. Іграшки нового століття сьогодні стали яс-

кравіші, міцніші - зроблені з матеріалу, що не б'ється, проте мають тенденцію повернення до доброго минулого (формові іграшки - рибки, мавпочки, свинки, ангелочки, а популярні в минулому скляні намиста можна побачити вже хіба що в музеї).

Дуже популярними є зірки із картону, гілочок: якщо «вклеїти» фантазію, на них наклеїти можна все, що завгодно - горішки, зернята, камінчики, ягідки... Не втрачають своєї цінності ялинкові іграшки, зроблені власноруч, а надто руками маляти. Хоча сучасна новорічна мода і диктує свої права на ялинкові іграшки, в усі часи на ялинку з різноманітних матеріалів: паперу, картону, пластиліну, шишок, горіхів, яєчної шкарлупи... іграшки-саморобки обов'язково робили діти. До речі, хоч прикраси ялинкові і входять до переліку продукції, яка не підпадає під дію Технічного регламенту з підтвердження відповідності щодо безпеки іграшок, проте виробництву ялинкових прикрас передують їх розробка художниками фабрик і зат-

вердження на Міжвідомчій художньо-технічній раді по іграшках та навчально-ігрових посібниках при Міністерстві освіти й науки - так що створення іграшок - справа серйозна, можна сказати, державно важлива. Отже справа з ялинковою іграшкою засвідчує, що у культурі нашого народу не може бути нічого другорядного, такого, що можна оминати і не помітити. Все по-своєму головне і важливе.

І якщо зараз стоїть потреба розвитку, вдосконалення, а також відновлення традицій та своєрідних витворів мистецтва, то, можливо, настав час оцінити значення маленьких крихких штучок, з якими пов'язані спогади про дитинство і веселе зимове свято. І посприяти без-посередньому контакту з ялинковими іграшками як музейними предметами не тільки на новорічні свята, а й протягом року. Так як ідея створення будь якої речі чи помешкання починається з польоту фантазії, сенсацією минулого року є втілення проекту - почасти фантастичної роботи «Благодійної місії Святого Миколая» - вернісажу Новорічної і Різдвяної іграшки, який з грудня 2006 року працює у Косові. Для того щоб здійснити такий політ необхідно добре орієнтуватися в стилях, властивостях матеріалів, процесі виготовлення подібних речей. Художні особливості виробів зі скла, а саме ялинкових іграшок, насамперед залежать від художньої традиції, яка триває в часі й просторі. Ініціатори впевнені, що виставка ялинкової іграшки стане самостійним, самодостатнім центром культури і освіти - музеєм, допоможе вихованню емоцій, розвитку фантазії, формуванню усвідомлення людиною свого становища у культурному часі і просторі, свого зв'язку з минулим, сучасним і майбутнім.

Важливою справою на сучасному етапі є використання і популяризація нових технологій музейної освіти у формі окремих проектів на різних майданчиках, із залученням різних партнерів. Історія ялинкової іграшки ще чекає на своїх дослідників. Не варто розраховувати на нащадків - предки теж на нас розраховували.

Людмила Меленець